

## Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

### 1. Η ιστορική πορεία προς την Ευρωπαϊκή Κοινότητα

Το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου πολέμου με τα εκατομμύρια των νεκρών που άφησε και τις υλικές, ηθικές και πολιτιστικές καταστροφές που προκάλεσε, βρήκε μια Ευρώπη πληγωμένη, ταπεινωμένη, γεμάτη ερεϊπία, μίσση και αθλιότητα. Οι λαοί της Ευρώπης, κατεχόμενοι από την έντονη επιθυμία και ανάγκη για στερέρωση και διασφάλιση της ειρήνης, στηρίχθηκαν στην πεποίθηση ότι μόνο με την *ενοποίησή* τους θα μπορούσε να τερματισθεί η ιστορία των πολέμων, της αιματοχυσίας, των δεινών και της καταστροφής. Η Ευρωπαϊκή ιδέα, η οποία ενέπνευσε τους ποιητές και τους ρομαντικούς του 19ου αι. και απορρίφθηκε από τους κατακτητές, γιατί ερχόταν σε αντίθεση με τις εξουσιαστικές τους διαθέσεις, φτάνει επιτέλους στην πλήρη και συγκεκριμένη μορφή της στις αρχές της δεκαετίας του 1950.

Στις 9 Μαΐου 1950, ο τότε Γάλλος Υπουργός Εξωτερικών *Robert Schuman*, ως εκπρόσωπος της κυβέρνησής του, πρότεινε «να θέσουν το σύνολο της γαλλογερμανικής παραγωγής άνθρακα και χάλυβα κάτω από μια κοινή ανώτατη αρχή, στο πλαίσιο ενός οργανισμού, στον οποίο θα μπορούν να συμμετάσχουν και άλλα ευρωπαϊκά κράτη»<sup>1</sup>. Στην πρόταση-πρόσκληση του *Robert Schuman* ανταποκρίθηκαν η Δ. Γερμανία, η Ιταλία, το Βέλγιο, η Ολλανδία και το Λουξεμβούργο. Τα έξι αυτά ιδρυτικά κράτη υπέγραψαν στις 18 Απριλίου 1951, στο Παρίσι, την ιδρυτική συνθήκη της *Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ανθρακα και Χάλυβα* (Ε.Κ.Α.Χ.), η οποία αποβλέπει, μέσω της οικονομικής ανάπτυξης των κρατών-μελών, στη βελτίωση των συνθηκών εργασίας και του βιοτικού επιπέδου των λαών<sup>2</sup>.

Η εξέλιξη είναι γρήγορη. Την 1η Ιουνίου 1955, στη σύνοδο κορυφής των Υπουργών Εξωτερικών των έξι, ανακοινώνεται η πρόθεσή τους να συνεχίσουν το έργο και την προσπάθεια συγκρότησης μιας *ενωμένης Ευρώπης*, η οποία θα πρέπει πρώτα απ' όλα να οργανωθεί και να συντονιστεί σε επίπεδο οικονομικό. Στο πλαίσιο αυτό, οι κυβερνήσεις των έξι κρατών υπογράφουν στις 25 Μαρτίου 1957, στη Ρώμη, τις συνθήκες ίδρυσης της *Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας* (Ε.Ο.Κ.) και της

---

1. *Et. Cerexhe, Le droit Européen, Bruxelles, 1989, σελ. 25.*

2. Συνθήκη Ιδρύσεως της ΕΚΑΧ, Παρίσι 18 Απριλίου 1951, Τίτλος Ι, άρθρο 2, παράγρ. 1.

Ευρωπαϊκής Κοινοτικής Ατομικής Ενέργειας (Ε.Κ.Α.Ε.). Οι δύο συνθήκες αποβλέπουν στη σταδιακή προσέγγιση των οικονομικών πολιτικών των κρατών-μελών και την ίδρυση μιας τελωνειακής ένωσης, που θα διασφαλίζει την ελεύθερη διακίνηση προσώπων, αγαθών, εμπορευμάτων, υπηρεσιών και κεφαλαίων<sup>3</sup>.

Οι τρεις ιδρυτικές συνθήκες των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων-ΕΚΑΧ, ΕΟΚ, ΕΚΑΕ-στοχεύουν στη διατήρηση και σταθεροποίηση της *ειρήνης*, την *οικονομική ενοποίηση* προς όφελος όλων των πολιτών, που ζουν μέσα στην ΕΟΚ, και την επιδίωξη της *πολιτικής ενότητας*, ενώ διαπνέονται από τις κυρίαρχες έννοιες της *συνεργασίας* και της *ολοκλήρωσης*. Η έννοια της συνεργασίας εκφράζεται στο γεγονός ότι τα κράτη-μέλη είναι έτοιμα να συνεργαστούν μεταξύ τους, διατηρώντας όμως την *εθνική τους κυριαρχία*. Επομένως, η προσπάθεια ενοποίησης δεν προσανατολίζεται προς τη δημιουργία ενός νέου κεντρικού κράτους αλλά στη συνένωση κρατών σε μια συνομοσπονδία, η οποία θα διαφυλάσσει τις εθνικοπολιτειακές δομές. Η έννοια της ολοκλήρωσης, από την πλευρά της, ξεπερνά την απλή συνύπαρξη των κρατών-μελών χωριστά και έγκειται στη δημιουργία ενός ομοσπονδιακού ευρωπαϊκού κράτους, το οποίο θα σέβεται και θα προστατεύει τις ιδιαιτερότητες των ενωμένων κρατών και θα καθοδηγεί μέσω κοινοτικών αρχών και οργάνων.

Το 1972 αποτελεί ημερομηνία-σταθμό στην ιστορία των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Στις 22 Ιανουαρίου του έτους αυτού η Αγγλία, η Ιρλανδία και η Δανία γίνονται μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, η οποία έτσι αριθμεί εννέα συνολικά.

Η διεύρυνση της Κοινότητας συνεχίζεται κατευθυνόμενη αυτή τη φορά προς το Νότο. Το 1979 γίνεται μέλος της η Ελλάδα ενώ το 1981 υπογράφονται οι πράξεις προσχώρησης της Ισπανίας και της Πορτογαλίας.

Η αύξηση των μελών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας σε δώδεκα συνολικά, δημιουργεί πρόβλημα θεσμικό αλλά και λειτουργικό. Οι τρεις ιδρυτικές συνθήκες, προσαρμοσμένες στις ανάγκες των έξι κρατών, δεν μπορούν να καλύψουν τα δεδομένα του διπλάσιου αριθμού αλλά και το πλήθος των οικονομικών, πολιτικών, πολιτιστικών και κοινωνικών παραμέτρων, που συγκροτούν τη νέα τάξη πραγμάτων. Έτσι, το Φεβρουάριο του 1986, οι αρχηγοί των δώδεκα κρατών-μελών υπογράφουν στο Λουξεμβούργο την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, η οποία τροποποιεί και εμπλουτίζει ορισμένα άρθρα των προηγούμενων συνθηκών, αποβλέποντας σε αλλαγές θεσμικού χαρακτήρα<sup>4</sup>, στην ολοκλήρωση της εσωτερικής α-

3. Συνθήκη ίδρυσης της ΕΟΚ, Ρώμη 25 Μαρτίου 1957, Μέρος Α', άρθρο 2.

4. Τέτοιου είδους αλλαγή αποτέλεσε η απόφαση για συχνότερη εφαρμογής της αρχής της πλειοψηφίας έναντι της αρχής της ομοφωνίας, κατά τη λήψη αποφάσεων.

γοράς μέσω πολιτικών, που εφαρμόζονται για πρώτη φορά<sup>5</sup>, και στην εγκαίνιαση μιας συνεργασίας σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής<sup>6</sup>. Οι νέες αυτές διαστάσεις, σε συνδυασμό με τις προηγούμενες, αποβλέπουν στη σταδιακή υλοποίηση της «Ευρωπαϊκής ενοποίησης»<sup>7</sup>, η οποία αποτελεί τον απώτερο σκοπό των ιδρυτών των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Η βούληση αυτή υλοποιείται το Φεβρουάριο του 1992, όταν υπογράφεται στο Maastricht, από τις κυβερνήσεις των δώδεκα, η Συνθήκη για την *Ευρωπαϊκή Ένωση*. Πρόκειται ουσιαστικά για τη συγκατάθεση και συμφωνία σύγκλισης των οικονομικών και νομισματικών πολιτικών των κρατών-μελών, για τη συμφωνία ενίσχυσης του συστήματος της Ευρωπαϊκής πολιτικής συνεργασίας και για την νομοθετική κατοχύρωση μιας επικράτειας χωρίς σύνορα, μέσα στην οποία θα διακινούνται χωρίς διατυπώσεις άνθρωποι, εμπορεύματα, υπηρεσίες και αγαθά. Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, αναγνωρίζοντας τις δυσκολίες που ανακύπτουν λόγω των ιδιαιτεροτήτων των κρατών-μελών της και σεβόμενη τα εθνικά τους συμφέροντα, θέτει ως απώτερο χρονικό όριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης το έτος 2000, δίνοντας έτσι στα κράτη-μέλη το χρόνο να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα.

Η εξελικτική πορεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης συνεχίζεται το 1995 όταν υπογράφονται οι πράξεις προσχώρησης σ' αυτήν, της Σουηδίας, της Αυστρίας και της Φιλανδίας. Η Ευρώπη των δώδεκα είναι τώρα πια η Ευρώπη των *δεκαπέντε*, περικλείοντας στους κόλπους της και μέρος της Σκανδιναβικής χερσονήσου.

Ωστόσο, η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν εξασφαλίζεται μόνο μέσω των συνθηκών που έχουν υπογραφεί από τις κυβερνήσεις των κρατών-μελών της. Ένα επιπλέον στοιχείο, το οποίο συμβάλλει στην προώθηση της διαδικασίας ολοκλήρωσης και εμποδίζει την υπαναχώρηση σε όσα έχουν επιτευχθεί από κοινού, είναι τα *κοινοτικά όργανα*. Με τις ιδρυτικές συνθήκες των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, δημιουργήθηκε ένα θεσμικό σύστημα, το οποίο επιτρέπει στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα να θεσπίζει ένα κοινοτικό δικαίο, που θα αφορά σε θέματα που εμπίπτουν στην αρμοδιότητά της. Τον κύριο ρόλο στο σύστημα αυτό παίζουν τα εξής τέσσερα κοινοτικά όργανα:

α) Το *Συμβούλιο των Υπουργών*, στο οποίο αντιπροσωπεύονται οι κυβερνήσεις όλων των κρατών-μελών. Κύριο έργο του είναι η λήψη των απαραίτητων αποφάσεων για την επίτευξη των στόχων των συνθηκών.

5. Νέες πολιτικές στο πλαίσιο της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης αποτελούν αυτές του περιβάλλοντος και της τεχνολογικής έρευνας.

6. Η Κοινότητα σέβεται απόλυτα τα εθνικά συμφέροντα του κάθε κράτους-μέλους και αποβλέπει κυρίως σε μια ενεργοποίηση των κρατών-μελών της, ως σύνολο, στο χώρο των διεθνών σχέσεων.

7. Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, αριθμ. L, 29 Ιουνίου 1987, σελ. 169.

β) *Η Επιτροπή*. Αποτελείται από 17 μέλη, τα οποία διορίζονται με αμοιβαία συμφωνία από τις κυβερνήσεις των κρατών-μελών για τέσσερα χρόνια. Η Επιτροπή έχει καθήκον να υποβάλλει στο Συμβούλιο προτάσεις και σχέδια, σχετικά με κοινωνικές δραστηριότητες, να επεμβαίνει εναντίον κάθε παράβασης του κοινοτικού δικαίου και να προωθεί τα κοινωνικά συμφέροντα, μεσολαβώντας συχνά μεταξύ των κρατών-μελών.

γ) Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ο ρόλος του οποίου είναι συμβουλευτικός και ελεγκτικός έναντι των αποφάσεων και των ενεργειών της Κοινότητας και του Συμβουλίου των Υπουργών. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο εκλέγεται άμεσα από τους πολίτες των κρατών-μελών και αριθμεί συνολικά 227 μέλη<sup>8</sup> και

δ) Το *Δικαστήριο* των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, το οποίο αποτελείται από 13 δικαστές και 6 γενικούς εισαγγελείς και έχει ως αποστολή την προάσπιση του κοινοτικού δικαίου και την εξασφάλιση των νομικών πράξεων που εκδίδουν το Συμβούλιο και η Επιτροπή.

## 2. Η εκπαιδευτική πολιτική της Ε.Ο.Κ.

### 2.1. Θεσμικό πλαίσιο

Η υπογραφή της συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης του Maastricht, το Φεβρουάριο του 1992, κατοχυρώνει νομοθετικά την ευρωπαϊκή συνεργασία στο χώρο της εκπαίδευσης στα άρθρα 126 και 127<sup>9</sup>. Είναι η πρώτη φορά που γίνεται σαφής και άμεση αναφορά της *εκπαιδευτικής διάστασης* σε συνθήκη των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Ωστόσο, η εκπαιδευτική πολιτική δεν ασκείται για πρώτη φορά μετά τη διάσκεψη του Maastricht. Η μέχρι τότε νομοθετική κατοχύρωσή της προκύπτει, έμμεσα, από το άρθρο 235 της Συνθήκης της Ρώμης<sup>10</sup> και υλοποιείται μέσω αποφάσεων και πρωτοβουλιών της Κοινότητας.

Αξίζει να σημειώσουμε εδώ ότι η συνεργασία στο χώρο της εκπαίδευσης αντιμετωπίζεται από τις ιδρυτικές συνθήκες των Ευρωπαϊκών

8. Τα μέλη αυτά κατανέμονται ως εξής: Γαλλία, Αγγλία, Γερμανία και Ιταλία έχουν από 81, η Ισπανία 60, η Ολλανδία 25, το Βέλγιο, η Ελλάδα και η Πορτογαλία από 24, η Δανία 16, η Ιρλανδία 15 και το Λουξεμβούργο 6, ενώ ακόμα δεν έχουν αντιπροσωπευτεί οι τρεις νέες χώρες.

9. Βλ. σχετικά Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, αριθμ. C 191, σελ. 23.

10. «Εάν μια πράξη των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κρίνεται απαραίτητη για την υλοποίηση, στο πλαίσιο λειτουργίας της κοινής αγοράς, ενός από τους στόχους της και εάν η παρούσα συνθήκη δεν έχει προβλέψει σχετικές ενέργειες, το Συμβούλιο των Υπουργών μπορεί, μετά από πρόταση της Κοινότητας και μετά από εισήγηση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, να αποφασίσει, ομόφωνα, τη λήψη των απαραίτητων μέτρων».

Κοινοτήτων, ως παράμετρος της *κοινωνικής πολιτικής*. Στο πλαίσιο της προσπάθειας για τη βελτίωση των συνθηκών της ζωής και της εργασίας των Ευρωπαίων πολιτών, η εκπαίδευση παίζει πρωτεύοντα και επικουρικό ρόλο. Προβλήματα, όπως η ανεργία, και διαστάσεις, όπως η επαγγελματική κατάρτιση, η αναγνώριση των ευρωπαϊκών τίτλων σπουδών ως ισότιμων σ' όλα τα κράτη-μέλη της κοινότητας και η σύνδεση του σχολείου με την ενεργό επαγγελματική ζωή, αντιμετωπίζονται μέσα από τη συνεργασία στο χώρο της εκπαίδευσης. Επιδιώκεται έτσι η υλοποίηση μιας «Ευρώπης για τους πολίτες», στο πλαίσιο της οποίας θα κατοχυρώνονται βασικά δικαιώματα, όπως εκείνο της ελεύθερης άσκησης του επαγγέλματος και της ελεύθερης διακίνησης προσώπων. Εκπαιδευτική και κοινωνική διάσταση αλληλοσυμπληρώνονται στο νομοθετικό πλαίσιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων σε μια προσπάθεια «να ενωθούν οι άνθρωποι και όχι να συνδεθούν τα κράτη»<sup>11</sup>.

## 2.2. Σκοπός και στόχοι

Εντασσόμενη στο γενικότερο πλαίσιο της Κοινοτικής κοινωνικής πολιτικής, η *εκπαιδευτική πολιτική* φαίνεται να υπηρετεί την υλοποίηση των *κοινωνικών* προσανατολισμών της Κοινότητας. Η συνεργασία, που καθιερώνεται στον τομέα της παιδείας, οφείλει να έχει αντιστοιχίες με την προοδευτική εναρμόνιση της *οικονομικής* και *κοινωνικής* πολιτικής μέσα στην Κοινότητα και να ανταποκρίνεται στους στόχους και τα συμφέροντα αυτών των τομέων. Κάτι τέτοιο δεν συνεπάγεται, φυσικά, τη θεώρηση της παιδείας ως απλής παραμέτρου του οικονομικού βίου. Η ευρωπαϊκή συνεργασία στο χώρο της εκπαίδευσης και η βούληση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων για την υλοποίησή της πηγάζει από τη συνειδητοποίηση της ανάγκης διαφύλαξης μιας «*εστίας ανάπτυξης, προόδου και πολιτισμού*» στην Ευρώπη<sup>12</sup>. Ο καθορισμός ενός ευρωπαϊκού πολιτιστικού μοντέλου, σε συνάρτηση με την ευρωπαϊκή ενοποίηση, απαιτεί την οριοθέτηση ενός θεωρητικού πλαισίου, το οποίο θα επιτρέπει την υλοποίηση του μοντέλου αυτού, ενώ παράλληλα θα λαμβάνει υπόψη του την ιστορική συγγένεια των πολιτισμών σεβόμενο τις ιδιαιτερότητες του καθενός. Ένα τέτοιο θεωρητικό πλαίσιο δεν θα μπορούσε παρά να πηγάζει από το χώρο της παιδείας. Η Κοινοτική εκπαιδευτική πολιτική λειτουργεί ως παράμετρος απαραίτητη και ουσιαστική για την «Ευρώπη των πολιτών», η οποία ενώνει όλους τους κατοίκους των κρατών-μελών της ως «πολίτες της Ευρώπης».

11. Φράση του Robert Schuman κατά την υπογραφή της συνθήκης ΕΚΑΧ το 1951.

12. Η άποψη αυτή έχει ήδη διατυπωθεί στο σημείο 4 του τελικού ανακοινωθέντος της διάσκεψης των αρχηγών-κρατών, η οποία πραγματοποιήθηκε στη Χάγη στις 1 και 2 Δεκεμβρίου 1969.

Πιο συγκεκριμένα, η συνεργασία των κρατών-μελών στον τομέα της εκπαίδευσης και μέσα στο πλαίσιο, που ήδη διαγράψαμε, έχει ως βασικό σκοπό «την *ανάπτυξη παιδείας* υψηλού επιπέδου, ενθαρρύνοντας τη συνεργασία μεταξύ κρατών-μελών και, αν αυτό απαιτείται, υποστηρίζοντας και συμπληρώνοντας τη δράση τους, σεβόμενη ταυτόχρονα πλήρως την αρμοδιότητα των κρατών-μελών για το περιεχόμενο της διδασκαλίας και την οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος καθώς και την πολιτιστική και γλωσσική τους πολυμορφία»<sup>13</sup>.

Ο σκοπός αυτός υλοποιείται μέσω επιμέρους *στόχων*, οι οποίοι αποβλέπουν:

α) Στην ανάπτυξη της ευρωπαϊκής διάστασης της παιδείας μέσω ιδίως της εκμάθησης και της διάδοσης των *γλωσσών* των κρατών-μελών.

β) Στην προώθηση της *κινητικότητας* φοιτητών και εκπαιδευτικών, μεταξύ άλλων και μέσω της ακαδημαϊκής αναγνώρισης διπλωμάτων και περιόδων σπουδών.

γ) Στην προώθηση της *συνεργασίας* μεταξύ εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.

δ) Στην ανάπτυξη της ανταλλαγής *πληροφοριών* και *εμπειριών* για τα κοινά προβλήματα των εκπαιδευτικών συστημάτων των κρατών-μελών.

ε) Στην ανάπτυξη των *ανταλλαγών νέων*, καθώς και οργανωτών κοινωνικομορφωτικών δραστηριοτήτων και

στ) Στην ενθάρρυνση της ανάπτυξης της εκπαίδευσης *εξ αποστάσεως*<sup>14</sup>.

Στο πλαίσιο της ίδιας σκοποθετικής η Κοινότητα προβλέπει και ευνοεί τη συνεργασία με χώρες που δεν ανήκουν σ' αυτήν, καθώς και με τους αρμόδιους διεθνείς οργανισμούς σε θέματα παιδείας<sup>15</sup> και ειδικότερα με το Συμβούλιο της Ευρώπης.

Η *σφαιρικότητα*, η οποία φαίνεται ότι χαρακτηρίζει τη νομοθετική θεμελίωση του παραπάνω σκοπού και των στόχων μιας ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής, μαρτυρεί σαφώς την αξία που δίνει η Κοινότητα στη διάσταση αυτή και ίσως τις ελπίδες που έχει εναποθέσει στο χώρο προς την κατεύθυνση της ενοποίησης.

### 2.3. Μέτρα υλοποίησης

Η Κοινοτική εκπαιδευτική πολιτική εκφράζεται μέσα από ένα σύνολο ενεργειών και πρωτοβουλιών, οι οποίες υπαγορεύονται από το σκοπό και τους στόχους που αυτή υπηρετεί και διαγράφουν τις παραμέτρους συγκρότησής τους. Η Κοινότητα, αν και ευαισθητοποιημένη στο χώρο

13. Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, Τίτλος VIII, κεφ. 3, άρθρο 126, παράγρ. 1, σελ. 197, Maastricht 1992.

14. Βλ. ό.π., παράγρ. 2.

15. Τέτοιου είδους οργανισμοί είναι η UNESCO και η UNICEF.

της κοινωνικής πολιτικής, αρχίζει να υλοποιεί μέτρα σχετικά με τη *συνεργασία* στο χώρο της *παιδείας* μόλις στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Από τότε μέχρι σήμερα τα βήματα ήταν αλματώδη και η δικαίωση της εκπαιδευτικής πολιτικής, ως πρωτεύουσας κοινωνικής διάστασης, επιτεύχθηκε με τη συνθήκη του Maastricht, το 1992.

### 2.3.1. Δεκαετία 1970-1980

Το Νοέμβριο του 1971 πραγματοποιείται η πρώτη διάσκεψη των Υπουργών Παιδείας των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Στη διάσκεψη αυτή αναγνωρίζεται η ανάγκη συνεργασίας στο χώρο της εκπαίδευσης, διατυπώνεται η ιδέα της δημιουργίας ενός «*Ευρωπαϊκού κέντρου ανάπτυξης της παιδείας*» και αποφασίζεται η συγκρότηση ομάδας εμπειρογνομόνων, η οποία θα εξετάζει όλα τα σχετικά με την εκπαιδευτική πράξη και πρακτικά θέματα, τα οποία προκύπτουν<sup>16</sup>. Βάσει του ψηφίσματος της διάσκεψης αυτής, η Κοινότητα, σε αναφορά της προς το Συμβούλιο των Υπουργών, διατυπώνει την ανάγκη εύρεσης ενός λειτουργικότερου τρόπου *ανταλλαγής* εκπαιδευτικών πληροφοριών και δεδομένων ανάμεσα στα κράτη-μέλη<sup>17</sup>.

Το 1976, βάσει ψηφίσματος του Συμβουλίου των Υπουργών Παιδείας<sup>18</sup>, ιδρύεται μια *Επιτροπή Παιδείας* αποτελούμενη από εκπροσώπους της Κοινότητας και των κρατών-μελών και μπαίνει σε εφαρμογή το πρώτο πρόγραμμα δράσης στο χώρο της εκπαίδευσης. Οι τομείς στους οποίους δίνει προτεραιότητα το πρόγραμμα αυτό είναι:

- α) η πολιτιστική και επαγγελματική *κατάρτιση* των μεταναστών και των παιδιών τους,
- β) η *βελτίωση* της αντιστοιχίας των εκπαιδευτικών συστημάτων των κρατών-μελών,
- γ) η *ανταλλαγή* εκπαιδευτικών μελετών, πληροφοριών και στατιστικών στοιχείων,
- δ) η *συνεργασία* στο χώρο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και ιδιαίτερα σε ό,τι σχετίζεται με την αναγνώριση των τίτλων σπουδών,
- ε) η *διδασκαλία* των *γλωσσών* των κρατών-μελών και
- στ) η εξασφάλιση *ίσων ευκαιριών* εκπαίδευσης για αγόρια και κορίτσια.

16. Κείμενα για την Ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική, Συμβούλιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Γενική Γραμματεία, 3η έκδοση, Ιούνιος 1987, Λουξεμβούργο 1988, σελ. 11.

17. Η ανάγκη αυτή καλύφθηκε αργότερα με τη δημιουργία ενός Ευρωπαϊκού δικτύου εκπαιδευτικών πληροφοριών, του EURYDICE.

18. Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, αρ. C, 19 Φεβρουαρίου 1976, σελ. 1.

### 2.3.2. Δεκαετία 1980-1990

Η δεκαετία αυτή χαρακτηρίζεται από μια ιδιαίτερη κινητικότητα της Κοινότητας στο χώρο της εκπαίδευσης. Στην αρχή ήδη της δεκαετίας, τον Ιούνιο του 1981, στη σύνοδο του Συμβουλίου των Υπουργών Παιδείας των κρατών-μελών, τονίζεται ο καθοριστικός ρόλος της εκπαίδευσης για την αντιμετώπιση οικονομικών και ιδιαίτερα κοινωνικών προβλημάτων, όπως είναι η ανεργία, όχι μόνο σε κοινοτικό αλλά και σε εθνικό πλαίσιο<sup>19</sup>.

Συνοπτικά οι *δραστηριότητες* της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στον τομέα της εκπαίδευσης για τη δεκαετία αυτή είναι οι εξής<sup>20</sup>:

α) *Πρώθηση* στενότερων δεσμών μεταξύ των εκπαιδευτικών συστημάτων με στόχο την αύξηση της αμοιβαίας κατανόησης μεταξύ τους, τη δυνατότητα ανταλλαγής εμπειριών και την αμοιβαία ενημέρωση σχετικά με τις νέες πολιτικές πρωτοβουλίες και δομές στο χώρο της εκπαίδευσης. Η πρακτική συνεργασία στους διάφορους τομείς της εκπαίδευσης υλοποιείται μέσω εκπαιδευτικών επισκέψεων, ανταλλαγών, δικτύωσης πειραματικών σχεδίων και δημιουργίας σταθερών δεσμών μεταξύ των ιδρυμάτων και των ατόμων.

β) *Εισαγωγή των νέων τεχνολογιών* διακίνησης πληροφοριών στα σχολεία. Η παράμετρος αυτή έχει τέσσερις στρατηγικούς τομείς: την ενσωμάτωση των νέων πληροφοριών-τεχνολογιών στη διδασκαλία και τα σχολικά προγράμματα, την κατάρτιση των δασκάλων και των εκπαιδευτών, τη γνώση των οικονομικών συνεπειών από την εισαγωγή των νέων τεχνολογιών στην εκπαίδευση.

γ) *Παροχή ίσων ευκαιριών* για τα αγόρια και τα κορίτσια σύμφωνα με το ψήφισμα του Συμβουλίου των Υπουργών Παιδείας της 3ης Ιουνίου 1985<sup>21</sup>.

δ) *Ένταξη των μειονεκτούντων ατόμων* στα κανονικά σχολεία. Η δραστηριότητα της Κοινότητας στο χώρο αυτό στρέφεται γύρω από τέσσερα κύρια *θέματα*: την κατάρτιση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και μεθόδων, τη μελέτη των κοινωνικών και φυσικών φραγμών για την ένταξη των μειονεκτούντων ατόμων και τη σχέση μεταξύ της ειδικής εκπαίδευσης και των καταστάσεων, που εντάσσονται στην κανονική εκπαίδευση.

ε) *Εκπαίδευση των παιδιών των διακινούμενων εργαζομένων* και των παιδιών, των οποίων οι γονείς δεν έχουν μόνιμη κατοικία (τσιγγάνοι, πε-

19. Κείμενα για την Ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική, ό.π., σελ. 81-83.

20. Δραστηριότητες της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων στους τομείς εκπαίδευσης, κατάρτισης και πολιτικής για τους νέους κατά τη δεκαετία 1980-1990, TASK FORCE, EURYDICE, Βρυξέλλες, Ιούνιος 1990.

21. Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, C 166 της 5.7.1985.

ριοδεύοντες επαγγελματίες).

στ) Καταπολέμηση του *αναλφαριθμητισμού* και της *σχολικής αποτυχίας*.

ζ) Προώθηση της *Ευρωπαϊκής διάστασης* στα σχολεία.

η) Ίδρυση *Ευρωπαϊκών Σχολείων*, τα οποία είναι οργανωμένα με τμήματα πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και παρέχουν δωρεάν εκπαίδευση στα παιδιά των υπαλλήλων των κοινοτικών οργάνων.

Παράλληλα, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας αυτής, εγκαινιάζεται μια σειρά από εκπαιδευτικά προγράμματα, τα οποία έχουν ως στόχο την προώθηση των Κοινοτικών ενεργειών και πρωτοβουλιών στο χώρο της εκπαίδευσης. Τα κυριότερα από τα προγράμματα αυτά είναι το PETRA, πρόγραμμα επαγγελματικής κατάρτισης νέων, το FORCE, πρόγραμμα διαρκούς κατάρτισης επαγγελματιών, το COMETT, πρόγραμμα συνεργασίας ανώτατης εκπαίδευσης και επιχειρήσεων, το ERASMUS, πρόγραμμα κινητικότητας των φοιτητών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, το LINGUA, πρόγραμμα γλωσσικής κατάρτισης, το TEMPUS, πρόγραμμα συνεργασίας πανεπιστημίων με χώρες της Κεντρικής Ευρώπης και το «Νέοι για την Ευρώπη», πρόγραμμα ανταλλαγής νέων ηλικίας 15 με 25 ετών<sup>22</sup>.

### 2.3.3. Maastricht

Η σύνοδος κορυφής του Maastricht του 1992 και η συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που υπογράφηκε στο πλαίσιο αυτής, κατοχυρώνει νομοθετικά τη *συνεργασία* των κρατών-μελών στο χώρο της εκπαίδευσης. Για πρώτη φορά σε συνθήκη των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων αναφέρεται, ως αυτόνομη διάσταση της κοινωνικής πολιτικής, η *δράση* στο χώρο της *παιδείας*<sup>23</sup>. Η εκπαίδευση αποκτά πρωτεύοντα ρόλο στο πλαίσιο της προσπάθειας διαμόρφωσης μιας Ευρωπαϊκής πολιτιστικής ταυτότητας. Η Κοινότητα προωθεί την ευρωπαϊκή διάσταση της παιδείας και ανανεώνει τα εκπαιδευτικά προγράμματα, τα οποία εγκαινιάστηκαν κατά την προηγούμενη δεκαετία, συστηματοποιώντας τα κατά ενότητες. Διαμορφώνονται έτσι τρία βασικά *προγράμματα*. Το πρόγραμμα ΣΩΚΡΑΤΗΣ, το οποίο περιλαμβάνει τα προγράμματα ERASMUS, LINGUA και EURYDICE. Το πρόγραμμα ΝΕΟΤΗΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ III, το οποίο περιλαμβάνει το πρόγραμμα ΝΕΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ και το πρόγραμμα ΛΕΟΝΑΡΝΤΟ ΝΤΑ ΒΙΝΤΣΙ, το οποίο περιλαμβάνει τα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης PETRA και FORCE. Παράλληλα εφαρμόζει και πολιτική *επαγγελματικής* εκπαίδευσης, η οποία στηρίζει και συμπληρώνει τις δράσεις των κρατών-μελών, σε μια προσπάθεια να

22. Et. Cerexhe, Le droit Européen, ό.π., σελ. 116.

23. Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, C 191, 27.7.92, σελ. 23.

συμβάλει στην επαγγελματική ένταξη στην αγορά εργασίας.

Μετά από πορεία είκοσι τεσσάρων χρόνων, η εκπαιδευτική πολιτική θεμελιώνεται *επίσημα*. Οι νέοι, οι αυριανοί Ευρωπαίοι πολίτες, πρέπει να είναι οι πρώτοι, οι οποίοι, μέσω της εκπαίδευσης, θα ωφεληθούν από την ευρωπαϊκή δυναμική, θα βιώσουν την ευρωπαϊκή πρακτική και θα διασώσουν την ευρωπαϊκή ιδέα της ενοποίησης των λαών. Η κοινοτική δράση, κατανοώντας την αναγκαιότητα αυτή, ενθαρρύνει την εκπαιδευτική συνεργασία των κρατών-μελών της χωρίς, ωστόσο, να στοχεύει στην εναρμόνιση των νομοθετικών και κανονιστικών διατάξεών τους.

*Συνεργασία* λοιπόν στο χώρο της παιδείας και *ανταλλαγή* εμπειριών και δεδομένων επιδιώκει η εκπαιδευτική πολιτική της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και όχι καταστρατήγηση του εθνικού χαρακτήρα των κρατών-μελών της μέσω της εφαρμογής μιας κοινής εκπαιδευτικής πολιτικής, η οποία θα προσαρμόζει τα δεκαπέντε εκπαιδευτικά συστήματα σε κοινές κατευθύνσεις και αρχές. Η πολιτιστική και γλωσσική πολυμορφία των δεκαπέντε ευρωπαϊκών χωρών είναι απόλυτα σεβαστή και προστατεύσιμη από την Κοινότητα.

### 3. Η Ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση

#### 3.1. Έννοια

Η εκπαιδευτική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης, υλοποιήσιμη μέσα από τα προγράμματα που εγκρίνει και υιοθετεί η Κοινότητα, θέτει ως έναν από τους στόχους της την ανάπτυξη της ευρωπαϊκής διάστασης στην παιδεία. Ο όρος χρησιμοποιείται για πρώτη φορά στο Ψήφισμα Υπουργών Παιδείας της 9ης Φεβρουαρίου 1976<sup>24</sup> και δηλώνει τη γνώση και *οικειοποίηση* των μαθητών ενός κράτους-μέλους αφενός με τους κοινοτικούς θεσμούς και τα όργανα και αφετέρου με την ιστορία και τον πολιτισμό των άλλων κρατών-μελών<sup>25</sup>. Η *σκοπιμότητα* της απόκτησης των γνώσεων αυτών και άρα της παρουσίας της εκπαιδευτικής διάστασης στην εκπαίδευση έγκειται:

α) Στην ενίσχυση της αίσθησης της ευρωπαϊκής ταυτότητας των νέων και στη γνώση της αξίας του ευρωπαϊκού πολιτισμού και των θεμελίων πάνω στα οποία οι ευρωπαϊκοί λαοί προτίθενται σήμερα να θεμελιώσουν την ανάπτυξή τους.

β) Στην προετοιμασία των νέων για τη συμμετοχή τους στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της Κοινότητας.

24. Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, C 38, 19.2.76.

25. Κείμενα για την Ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική, ό.π., σελ. 157.

γ) Στη βοήθεια να συνειδητοποιήσουν οι νέοι τα πλεονεκτήματα που αντιπροσωπεύει η ευρωπαϊκή ένωση.

δ) Στη διεύρυνση των ιστορικών, πολιτιστικών, οικονομικών και κοινωνικών γνώσεων των νέων για την Κοινότητα και τα κράτη-μέλη της<sup>26</sup>.

Επομένως, θα πρέπει να προσεγγίσουμε τον όρο της «ευρωπαϊκής διάστασης» στην εκπαίδευση, στη θεωρητική θεμελίωσή του, μέσα από το σκοποθετικό πλαίσιο της κοινοτικής εκπαιδευτικής πολιτικής και, ευρύτερα, ως στοιχείο που συμβάλλει στην *ανάπτυξη* της Κοινότητας και στην *υλοποίηση* του στόχου της δημιουργίας *ενιαίας* και *κοινής* ευρωπαϊκής συνείδησης.

Ως πρακτική, ο όρος σχετίζεται άμεσα με τη *διδακτική διάσταση*. Πρόκειται ουσιαστικά για την πραγμάτωση του θεωρητικού πλαισίου της κοινοτικής εκπαιδευτικής πολιτικής στη σχολική καθημερινή πραγματικότητα. Άρα, η έννοια της ευρωπαϊκής διάστασης οφείλει να συσχετιστεί με *διδασκτικές αρχές* και *παιδαγωγικές μεθόδους*, να συνδυαστεί και να εναρμονιστεί με τα γνωστικά αντικείμενα του αναλυτικού προγράμματος, να προβληθεί μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια και τέλος να αποτελέσει αντικείμενο επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών.

### 3.2. Αρχές

Η νέα Ευρώπη χρειάζεται *νέα μορφή* εκπαίδευσης. Η όλο και στενότερη ένωση των λαών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο, αν οι πολίτες κατανοήσουν την πολιτική, πολιτιστική, κοινωνική και οικονομική ζωή στα άλλα κράτη-μέλη. Η ευρωπαϊκή διάσταση της εκπαίδευσης αποτελεί, επομένως, αναπόσπαστο τμήμα της παιδείας των αυριανών Ευρωπαίων πολιτών. Ωστόσο, η προσπάθεια προσέγγισης λαών, οι οποίοι έχουν τις ίδιες πολιτιστικές καταβολές αλλά διαφοροποιούνται, λόγω ποικίλων συνθηκών, στον τρόπο έκφρασής τους, πρέπει να γίνει λαμβάνοντας υπόψη κάποιες *βασικές παραμέτρους*.

Η *πρώτη* απ' αυτές είναι η υλοποίηση του στόχου μιας *ενιαίας ευρωπαϊκής εσωτερικής αγοράς*. Η συγκατάθεση των εταίρων, η οποία εκφράστηκε με την υπογραφή της συνθήκης του Maastricht, για τη δημιουργία μιας τέτοιας αγοράς, προϋποθέτει και την αναγνώριση της ανάγκης δημιουργίας της. Επομένως, οι λαοί της Ευρώπης, συμφωνώντας στην αναζήτηση μιας κοινής πολιτιστικής ταυτότητας, εκφράζουν την προθυμία τους για συνεργασία και ενδεχόμενη τροποποίηση παραμέτρων των εκπαιδευτικών τους συστημάτων, ώστε να ενσωματωθεί σ' αυτή η έννοια της ευρωπαϊκής διάστασης.

---

26. Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, C 177, 6.7.88.

Η *δεύτερη* παράμετρος είναι εκείνη του *εθνικού χαρακτήρα* κάθε χώρας. Το κοινό πρότυπο που αναζητά η Ευρώπη, για να ενωθεί μέσω αυτού, δεν πρέπει να βρίσκεται σε αντίθεση μ' εκείνο που υπαγορεύεται από τις ιδιαίτερες πολιτιστικές, ηθικές, θρησκευτικές και κοινωνικές αξίες του κάθε λαού. Άρα, η ενσωμάτωση της ευρωπαϊκής διάστασης στη διδακτική πράξη πρέπει να γίνει διακριτικά και όχι εις βάρος των αρχικών σκοπών και στόχων που θέτει ένα εκπαιδευτικό σύστημα.

Η *τρίτη* παράμετρος σχετίζεται με τη *διδακτική πράξη*. Οι επιζητούμενοι στόχοι θα πρέπει να υλοποιηθούν σεβόμενοι αφενός τα σύγχρονα παιδαγωγικά δεδομένα και αφετέρου τις κοινωνικές ανάγκες της εποχής. Η Ευρώπη, ως όλον, ως σύστημα αρχών και αξιών και όχι μόνο ως νομικό πρόσωπο ή οικονομικό όργανο, θα πρέπει να μελετηθεί μέσω διαφόρων πτυχών θεώρησής της. Μια τέτοια θεωρητική θεμελίωση παραπέμπει σ' ένα μοντέλο εισχώρησης και εφαρμογής της έννοιας «ευρωπαϊκή διάσταση» στη *διδακτική πράξη* και πρακτική, το οποίο βασίζεται κυρίως στη *διάχυση* όρων και ιδεών, που σχετίζονται με το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, στα προγράμματα διαφόρων γνωστικών αντικειμένων. Η ευρωπαϊκή διάσταση, ως γνώση τόσο των κοινοτικών οργάνων και θεσμών όσο και των ιστορικών, πολιτιστικών, θρησκευτικών και γλωσσικών εκείνων στοιχείων, που συνδέουν τα Ευρωπαϊκά κράτη, δεν μπορεί να νοηθεί ως *αυτόνομο* διδασκόμενο γνωστικό αντικείμενο. Σε μια τέτοια περίπτωση, η διάσταση αυτή θα έχανε την έννοια και τη λειτουργικότητά της. Η διαμόρφωση ευρωπαϊκής συνειδήσης δεν μπορεί να αποτελέσει θέμα ιδιαίτερης διδασκαλίας. Η συνειδηση δεν διδάσκεται. Διαμορφώνεται. Η διαμόρφωση αυτή προκύπτει από την ευαισθητοποίηση διαφόρων πτυχών της προσωπικότητας και την προβολή των κατάλληλων παραμέτρων και θεωρείται επιτυχημένη, όταν συντρέχει και το ανάλογο διδακτικό κλίμα. Άρα, η ευρωπαϊκή διάσταση θεωρείται ως λειτουργικότερη και αποδοτικότερη, αν παρουσιαστεί και διδαχθεί ως σύνθετη έννοια, μέσω διαφόρων γνωστικών αντικειμένων. Η *διάχυση* της ευρωπαϊκής διάστασης στα αναλυτικά προγράμματα των μαθημάτων, τα οποία διδάσκονται οι νέοι της Ευρώπης, φαίνεται να είναι ο πιο *ασφαλής* και *αποτελεσματικός* τρόπος δημιουργίας μιας κοινής ευρωπαϊκής ταυτότητας. Παρέχοντας στους μαθητές γνώσεις σχετικές με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, τα κράτη-μέλη της και τις κοινές καταβολές τους, μέσα από μαθήματα, όπως η ιστορία, η γεωγραφία, η γλώσσα, οι κοινωνικές επιστήμες, πετυχαίνεται η προβολή της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως «όλον». Η κατανόηση της αδιαίρετης ενότητας του «όλου»<sup>27</sup> θα οδηγήσει στη διαμόρφωση συνειδητοποιημένων

27. Η έννοια του όλου μας παραπέμπει στη Μορφολογική Ψυχολογία, η οποία αντιμετωπίζει κάθε νέα γνωστική εμπειρία ως αδιάσπαστη ενότητα, που θα πρέπει να συλλληφεί, από την αρχική της προσέγγιση, σε όλες τις διαστάσεις της.

Ευρωπαίων πολιτών. Σημαντικό παράγοντα στη διαδικασία προετοιμασίας των πολιτών αυτών αποτελεί ο *εκπαιδευτικός*. Μόνο ο άρτια επιστημονικά καταρτισμένος εκπαιδευτικός, ο οποίος διακατέχεται από τις αξίες της ελευθερίας και της ισότητας, θα μπορέσει να θέσει γερά θεμέλια για την Ενωμένη Ευρώπη και να «μυήσει» τους μαθητές του στους πνευματικούς θησαυρούς της.

### 3.3. Η ευρωπαϊκή διάσταση στα εκπαιδευτικά συστήματα των δεκαπέντε κρατών-μελών

Η υλοποίηση της ευρωπαϊκής συνεργασίας στο χώρο της εκπαίδευσης μέσω της διάχυσης της ευρωπαϊκής διάστασης στη διδακτική πράξη δεν μπορεί παρά να εξαρτάται και να αφορά άμεσα στα ίδια τα κράτη-μέλη και τις αποφάσεις τους. Ανεξάρτητα από τις παραμέτρους της εκπαιδευτικής πολιτικής, τις οποίες θέτουν τα κοινοτικά όργανα στις Βρυξέλλες, κάθε χώρα μπορεί να πάρει τις δικές της αποφάσεις, από τη στιγμή μάλιστα που η κοινότητα δεν ενεργεί μέσω δεσμευτικών ενεργειών αλλά μόνο μέσω ψηφισμάτων και υποδείξεων<sup>28</sup>. Κάθε κράτος-μέλος ενεργεί με βάση *εθνικά κριτήρια* και έτσι είτε διευκολύνει την κοινοτική διαδικασία συνεργασίας με μέτρα, τα οποία προωθούν και εφαρμόζουν τις οδηγίες της, είτε δείχνει μια έντονη διστακτικότητα, η οποία, αν δεν εμποδίζει, οπωσδήποτε καθυστερεί την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Το αποτέλεσμα είναι μια ποικίλη δραστηριότητα των δεκαπέντε κρατών-μελών προς την κατεύθυνση της συνεργασίας στο χώρο της εκπαίδευσης και της ενσωμάτωσης της ευρωπαϊκής διάστασης στη δομή των εκπαιδευτικών τους συστημάτων. Η Ισπανία, η οποία πρόσφατα μεταρρύθμισε το εκπαιδευτικό της σύστημα<sup>29</sup>, φαίνεται ότι εμπνεύστηκε σε μεγάλο βαθμό από τις ιδέες της Ευρωπαϊκής διάστασης. Εισηγάγε νέα γνωστικά αντικείμενα στο αναλυτικό πρόγραμμα της μέσης εκπαίδευσης<sup>30</sup> και αύξησε τη δυνατότητα επιλογής ξένης γλώσσας. Παράλληλα βρίσκεται σε περίοδο σύνταξης αναλυτικών προγραμμάτων και σχολικών εγχειριδίων των μαθημάτων της ιστορίας, γεωγραφίας και λογοτεχνίας, ώστε να συμπεριληφθεί σ' αυτά η ευρωπαϊκή διάσταση<sup>31</sup>. Η Βρεταννία, από την

28. Τα Κοινοτικά όργανα, ασκώντας τη νομοθετική εξουσία, απευθύνουν στα κράτη-μέλη τη βούλησή τους, μέσω πέντε νομοθετημάτων: οδηγίες, αποφάσεις, ψηφίσματα, υποδείξεις και γνωμοδοτήσεις. Απ' αυτά μόνο οι αποφάσεις είναι υποχρεωτικές και δεσμευτικές για όλα τα κράτη-μέλη τόσο ως προς το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα όσο και ως προς τα μέσα που θα χρησιμοποιηθούν. Οι υπόλοιπες νομοθετικές πράξεις αφήνουν μεγάλη πρωτοβουλία στα κράτη-μέλη, χωρίς να τα δεσμεύουν ως προς την υλοποίηση των όσων αναφέρονται.

29. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στην Ισπανία έγινε το 1990.

30. Νέα γνωστικά αντικείμενα είναι η πληροφορική και η περιβαλλοντική εκπαίδευση.

31. Informe nacional de Educación, Ministerio de Educación y Ciencia, España 1992, σελ. 101.

πλευρά της, εκδηλώνει μια έντονη διστακτικότητα ως προς τη σύγκλιση και συνεργασία στο χώρο της εκπαίδευσης και λαμβάνει υπόψη της, σε κάθε εκπαιδευτική ενέργεια, περισσότερο τις ανάγκες του Ηνωμένου Βασιλείου και λιγότερο εκείνες της Ευρωπαϊκής Ένωσης<sup>32</sup>.

Ωστόσο, όλα τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας φαίνεται να ακολουθούν κάποιες γενικές κοινές αρχές στη χάραξη της εκπαιδευτικής τους πολιτικής. Οι αρχές αυτές, υπαγορευόμενες, αν όχι άμεσα οπωσδήποτε έμμεσα, από τα κοινοτικά όργανα, συνοψίζονται, για όλα τα κράτη-μέλη, στα εξής:

α) Διδάσκονται υποχρεωτικά και στην πρωτοβάθμια και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση μία ή δύο ξένες γλώσσες και μάλιστα κοινοτικές.

β) Σημειώνεται ενεργή και ουσιαστική συμμετοχή στα κοινοτικά προγράμματα ανταλλαγών και ενημέρωσης.

γ) Έχουν εισαχθεί στα αναλυτικά προγράμματα της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης νέα γνωστικά αντικείμενα, όπως η πληροφορική, τα οποία καταρτίζουν και προετοιμάζουν τους νέους, ώστε να αντιμετωπίσουν τις ανάγκες της νέας Ευρώπης.

Παράλληλα, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι στα περισσότερα από τα κράτη-μέλη της Κοινότητας, στα οποία προετοιμάζεται ή πραγματοποιείται αυτήν τη στιγμή μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση<sup>33</sup>, έχει ληφθεί σοβαρά υπόψη η παράμετρος της διάχυσης της ευρωπαϊκής διάστασης στα νέα δεδομένα. Οι επιτροπές μελέτης και εισήγησης των εκπαιδευτικών μέτρων στα κράτη-μέλη εργάζονται προς την κατεύθυνση αυτή και προσπαθούν, μέσα από την τροποποίηση των αναλυτικών προγραμμάτων, να προσεγγίσουν διεπιστημονικά την Ευρώπη, τα προβλήματά της, τους θεσμούς της, τις κοινές ιστορικές και πολιτιστικές καταβολές της και την έννοια της συνεργασίας των λαών προς το κοινό καλό<sup>34</sup>.

Τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας πλησιάζουν όλο και πιο πολύ στην ολοκλήρωση μέσα από την εκπαίδευση. Φυσικά, οι δυσκολίες υπάρχουν και υπαγορεύονται κυρίως από τις πολιτικές αποφάσεις των δεκαπέντε κυβερνήσεων. Η εκπαιδευτική συνεργασία και σύγκλιση εξαρτάται, επομένως, από την καλή θέληση των κρατών-μελών και των κυβερνήσεών τους. Η μέχρι σήμερα πορεία αποδεικνύει ότι οι προοπτικές είναι καλές και κυρίως ότι το ενδιαφέρον των δεκαπέντε εταίρων φαίνεται ζωηρό, όχι μόνο σε επίπεδο πολιτικών αποφάσεων αλλά και σε επίπεδο εκπαιδευτικών, μαθητών και πολιτών.

---

32. Jean-Michel Leclercq, Les systèmes éducatifs en Europe, La documentation française, Paris 1990, σελ. 144.

33. Ιρλανδία, Ολλανδία, Πορτογαλία, Ιταλία.

34. Françoise Vaniscotte, 70 millions d'élèves, Hatier, Paris 1989, σελ. 226.

### 3.4. Η Ελληνική πραγματικότητα

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται στη χώρα μας μια ιδιαίτερη κινητικότητα και δραστηριότητα στο χώρο της εκπαίδευσης, με τελικό σκοπό την προσαρμογή των ελληνικών εκπαιδευτικών δεδομένων στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής διάστασης στην εκπαίδευση. Τα μέτρα, τα οποία έχουν ληφθεί, και η πρόοδος, η οποία έχει σημειωθεί προς αυτήν την κατεύθυνση, έχουν βέβαια περιορισμένη έκταση. Σχετίζονται τόσο με τη *συμμετοχή* της χώρας μας σε κοινοτικά προγράμματα και δραστηριότητες όσο και με τη *διδακτική πράξη*. Ωστόσο, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας δύο βασικά στοιχεία, τα οποία δικαιολογούν την όποια διστακτικότητα στο χώρο ανάληψης πρωτοβουλιών. Αφενός, την *καθυστέρηση* της ίδιας της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στον τομέα λήψεως αποφάσεων σχετικών με την εκπαίδευση, η οποία προκάλεσε και ανάλογη καθυστέρηση δράσης των κρατών-μελών της. Αφετέρου, την *πρόσφατη* προσχώρηση της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία είχε σαν αποτέλεσμα την καθυστέρημένη, χρονικά, προσπάθεια της χώρας, σε σύγκριση με τους υπόλοιπους εταίρους, να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα. Ας σημειωθεί σχετικά ότι η έννοια της ευρωπαϊκής διάστασης στην εκπαίδευση εισήλθε στη χώρα μας το 1988 μέσω του Ελληνικού τμήματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης Εκπαιδευτικών.

Η Ελλάδα έχει κάνει και συνεχίζει να κάνει προσπάθειες προς την κατεύθυνση της συνεργασίας με τα υπόλοιπα κράτη-μέλη στο χώρο της εκπαίδευσης. Οι κυριότερες *ενέργειες* της χώρας μας στον τομέα αυτό είναι οι ακόλουθες:

α) Πρωθιείται η διδασκαλία *ξένων γλωσσών* και κυρίως γλωσσών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στα σχολεία της χώρας. Χαρακτηριστικό δε είναι, ότι από το σχολικό έτος 1991-92 εφαρμόζεται το μέτρο της υποχρεωτικής διδασκαλίας μιας ξένης γλώσσας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

β) Παρατηρείται ενεργή *συμμετοχή* της χώρας μας σε κοινοτικά προγράμματα *ανταλλαγής φοιτητών* και εκπαιδευτικών. Τα προγράμματα ERASMUS και ARION εφαρμόζονται τόσο για τη σπουδάζουσα νεολαία όσο και για το διδακτικό προσωπικό της χώρας και συμβάλλουν στην ανταλλαγή εμπειριών και απόψεων. Παράλληλα, υλοποιούνται κοινοτικά προγράμματα όπως το PETRA και το COMETT.

γ) Η ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση διδάσκεται ως *αυτόνομο* γνωστικό αντικείμενο<sup>35</sup>, από το ακαδημαϊκό έτος 1992-93, στα Περιφερειακά Κέντρα Επιμόρφωσης (Π.Ε.Κ.) πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τα οποία καταρτίζουν τους εκπαιδευτικούς στα

35. Αλεξ. Κακαβούλη, Ευρωπαϊκή διάσταση στην Παιδεία, Αθήνα 1993, σελ. 42.

νέα επιστημονικά και παιδαγωγικά δεδομένα.

δ) Η χώρα μας μετέχει στο δίκτυο ευρωπαϊκής *ενημέρωσης* σε θέματα εκπαιδευτικού χαρακτήρα (EURYDICE), δίνοντας πληροφορίες σε κάθε ενδιαφερόμενο για την εκπαίδευση στα υπόλοιπα κράτη-μέλη.

ε) Κάθε χρόνο γιορτάζεται και στη χώρα μας η *ευρωπαϊκή ημέρα* των σχολείων, η οποία στοχεύει στην προώθηση της ευρωπαϊκής διάστασης στην εκπαίδευση και στην ανταλλαγή επισκέψεων μεταξύ μαθητών και εκπαιδευτικών των δεκαπέντε κρατών-μελών.

στ) Στα αναλυτικά προγράμματα της χώρας έχουν αρχίσει να υπεισέρχονται *νέα γνωστικά αντικείμενα*, όπως είναι η πληροφορική και η περιβαλλοντική εκπαίδευση. Οι νέες αυτές διαστάσεις εκσυγχρονίζουν το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και το προσαρμόζουν σε ανάγκες που γεννά η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.

Οι προοπτικές είναι πολλές και οι δυνατότητες μεγάλες. Η χώρα μας θα πρέπει να καταβάλλει προσπάθειες, ώστε η ευρωπαϊκή διάσταση να υλοποιηθεί περισσότερο μέσω της *διδακτικής πράξης* παράλληλα με τη συμμετοχή στα οποιαδήποτε κοινοτικά προγράμματα. Το *μοντέλο διάχυσης* στοιχείων μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτιστικής ταυτότητας στα αναλυτικά προγράμματα των διαφόρων γνωστικών αντικειμένων, θα πρέπει να υιοθετηθεί και στην ελληνική πραγματικότητα. Μέσα από την ιστορία, τη γεωγραφία, την αγωγή του πολίτη, τη γλώσσα, οι μαθητές θα πρέπει να προσεγγίσουν και να γνωρίσουν τις ευρωπαϊκές ιδέες και τον κόσμο της Ευρώπης, ως σύνολο. Τα Ελληνόπουλα οφείλουν να γνωρίσουν την Ενωμένη Ευρώπη, ως αυριανοί πολίτες της, ώστε να μπορέσουν να την διαφυλάξουν αλλά και να ωφεληθούν από τα δικαιώματα, τα οποία αυτή τους αναγνωρίζει και με τα οποία τους κατοχυρώνει.

#### 4. Δυσκολίες - Προοπτικές

Η Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης του 1992 αποτελεί το μεγαλύτερο ίσως *σταθμό* στην μέχρι τώρα πορεία της ενωμένης Ευρώπης. Το πεδίο της κοινοτικής δράσης διευρύνθηκε σε νέες πολιτικές έτσι, ώστε ευρύτεροι τομείς της οικονομικής και κοινωνικής ζωής των ευρωπαίων πολιτών να έχουν αποκτήσει κοινοτική διάσταση. Εμφανίζεται ένας «*homo europaeus*», ο οποίος επωφελείται των διαφόρων πλεονεκτημάτων, που του παρέχει η συμμετοχή της χώρας του στις κοινοτικές πολιτικές. Οι επιλογές του έχουν διευρυνθεί, οι ελευθερίες του έχουν ενισχυθεί και το επίπεδο της ζωής του έχει αναβαθμιστεί μέσω της σύγκλισης των εθνικών προσπαθειών σε υψηλότερα πρότυπα στον τομέα της υγείας, του περιβάλλοντος, της εργασίας και της εκπαίδευσης.

Η πρόοδος και η εξέλιξη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας σε Ευρωπαϊκή

Ένωση, θεσμός που περικλείει αλλά και υπερβαίνει τα κράτη-μέλη, δημιουργεί *νέες προοπτικές*. Εκτός από την εθνική ιθαγένεια, στο επίπεδο των κρατών-μελών, και το σύνολο των κοινοτικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, προβάλλει και μια τρίτη παράμετρος. Πρόκειται για την ευρωπαϊκή *ιθαγένεια*, η οποία συμπληρώνει τους δύο προηγούμενους άξονες και νομιμοποιεί μια ανθρωπινή κοινότητα και μια πολιτική ένωση. Η έννοια της έγκειται στη διαμόρφωση μιας κοινής Ευρωπαϊκής πολιτιστικής ταυτότητας, η οποία θα ενώσει όλους τους λαούς της Ευρώπης μέσα από τη συνειδητοποίηση των κοινών ιστορικών καταβολών.

Ο ρόλος της εκπαίδευσης προς αυτήν την κατεύθυνση είναι πολύ σημαντικός. Η *διάχυση εννοιών*, όπως «Ευρώπη», «ευρωπαϊκή ένωση», «ευρωπαϊκός πολιτισμός», «συνεργασία», «σύγκλιση», «κοινή ευρωπαϊκή καταγωγή», στα γνωστικά αντικείμενα που διδάσκονται στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών συστημάτων των κρατών-μελών, η *διεπιστημονική προσέγγιση* της Ευρώπης τόσο ως θεσμού όσο και ως πολιτισμού μέσα από μαθήματα, όπως είναι η ιστορία, η γεωγραφία, η λογοτεχνία, η γλώσσα, η αγωγή του πολίτη και η αισθητική αγωγή, η προσαρμογή της εκπαίδευσης στις νέες κοινωνικές ανάγκες, με τη διδασκαλία νέων γνωστικών αντικειμένων, όπως η περιβαλλοντική εκπαίδευση, η πληροφορική και η αγωγή υγείας, η αναμόρφωση των αναλυτικών προγραμμάτων, ώστε να συμπεριληφθούν σ' αυτά οι νέες κατευθύνσεις, είναι παράγοντες, οι οποίοι συμβάλλουν στη διαμόρφωση της επιζητούμενης ευρωπαϊκής ιθαγένειας.

Ωστόσο, οι *δυσκολίες* παραμένουν. Ειδικά όταν αναφερόμαστε σ' έναν τόσο ιδιαίτερο και ευαίσθητο χώρο, όπως είναι η εκπαίδευση. Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα οριοθετεί, μέσα από τις συνθήκες ίδρυσής της και τα επίσημα κείμενά της, την εκπαιδευτική πολιτική και την έννοια της ευρωπαϊκής διάστασης στην εκπαίδευση χωρίς να δεσμεύει τα μέλη της. Τα κράτη-μέλη, από την πλευρά τους, φαίνονται επιφυλακτικά στη σκέψη επικείμενης καταστρατήγησης του *εθνικού* τους *χαρακτήρα*. Οι δυσκολίες, οι οποίες προκύπτουν και από τα δύο μέρη και εκφράζονται μέσα από μια *αργή πορεία* της υλοποίησης της συνεργασίας στο χώρο της εκπαίδευσης<sup>36</sup>, οφείλονται στα εξής:

*Πρώτον*, η μακρόχρονη *απουσία* διατάξεων σχετικών με την εκπαίδευση στις ιδρυτικές συνθήκες των κρατών-μελών προκάλεσε καθυστέρηση στην κινητοποίηση στο χώρο αυτό. Το δεδομένο αυτό, σε αντιπαράθεση με τη δραστηριότητα, η οποία σημειώθηκε σε άλλους τομείς, όπως η οικονομία, το εμπόριο, η γεωργική πολιτική, αξιολογείται ως ιδιαίτερα σημαντικό και δικαιολογεί τη διστακτικότητα λήψης αποφάσεων

36. Jean-Michel Leclercq, Les systèmes éducatifs, ό.π., σελ. 143.

και πρωτοβουλιών.

*Δεύτερον*, τα όργανα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας δηλώνουν την επιθυμία τους για σύγκλιση των εκπαιδευτικών πολιτικών των δεκαπέντε κρατών-μελών και για διάχυση των ευρωπαϊκών ιδεών και αξιών στα αναλυτικά προγράμματα της εκπαίδευσης, μέσω ψηφισμάτων και οδηγιών<sup>37</sup>. Επομένως, η περαιτέρω ασφαλιστική δικλείδα της υλοποίησης των προτεινόμενων μέτρων είναι η *καλή θέληση* των κρατών-μελών, η οποία φυσικά συνδέεται με την εθνική ταυτότητα.

*Τρίτον*, το κάθε κράτος-μέλος τηρεί μια ορισμένη *στάση* έναντι της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Η στάση αυτή υπαγορεύεται από λόγους *εθνικούς* και εκφράζεται κυρίως μέσω μιας διαφοροποίησης στους ρυθμούς προσαρμογής στα κοινωνικά δεδομένα. Αυτό σημαίνει ότι η ιδέα της «εθνικής κυριαρχίας»<sup>38</sup> μπορεί να αποτελέσει τροχοπέδη για τη συνεργασία στο χώρο της εκπαίδευσης συνδυαζόμενη με την έλλειψη δεσμευτικών αποφάσεων από την κοινοτική πλευρά.

*Τέταρτον*, η διαμόρφωση των εκπαιδευτικών συστημάτων των κρατών-μελών, όσο και αν αλληλοεπηρεάστηκαν, βασίζεται στην ιστορία, τις παραδόσεις, τα ήθη, τα έθιμα και τις ανάγκες της κάθε χώρας. Επομένως, η αναζήτηση των κοινών εκείνων στοιχείων, τα οποία θα ενώσουν τους λαούς, θα πρέπει να γίνει με πλήρη *συνείδηση* της *ευθύνης* και με οριοθέτηση σαφούς σκοποθεσίας και στοχοθεσίας, η οποία δεν θα προκαλέσει *αλλοίωση* ούτε της Ευρωπαϊκής ταυτότητας ούτε του εθνικού χαρακτήρα της κάθε χώρας.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, οι προοπτικές υλοποίησης μιας περαιτέρω συνεργασίας των εκπαιδευτικών φορέων των δεκαπέντε κρατών-μελών πρέπει να αναζητηθούν σε *νέες κατευθύνσεις*. Η ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση θα πρέπει να νοηθεί ως μια πρακτική, ως ένα μέσο ενοποίησης των Ευρωπαϊκών λαών και προσανατολισμού τους προς ένα στόχο: την *κοινή πορεία* στο μέλλον, η οποία σηματοδοτείται και επιβάλλεται από *κοινές ανάγκες* και *κοινά ενδιαφέροντα*. Σε πρακτικό επίπεδο, η θέση αυτή δεν μεταφράζεται ως πρόταση διαμόρφωσης ενός ενιαίου και κοινού εκπαιδευτικού συστήματος για τα δεκαπέντε κράτη-μέλη, το οποίο θα ανέτρεπε, πιθανώς, ορισμένα εθνικά δεδομένα. Θα μπορούσε όμως να λειτουργήσει προς την κατεύθυνση της θέσπισης ενός *minimum* προγράμματος σπουδών, το οποίο υπαγορεύεται από τα σύγχρονα δεδομένα.

Οι ραγδαίες τεχνολογικές αλλαγές, η καταστροφή του περιβάλλοντος, η ανάγκη επικοινωνίας των ευρωπαϊκών λαών μεταξύ τους, η απαραίτη-

37. Βλ. παραπομπή 28.

38. *Απ. Μαρκόπουλου*, Η εκπαιδευτική πολιτική των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και τα εκπαιδευτικά συστήματα των κρατών-μελών, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 157.

τη γνώση των κανόνων λειτουργίας της καταναλωτικής εποχής μας, αλλά και η προσέγγιση και βίωση των ιστορικών, πολιτιστικών και ηθικών αξιών της κάθε χώρας, είναι τομείς που υπαγορεύουν το *περιεχόμενο* των σύγχρονων προγραμμάτων σπουδών των σχολείων κάθε χώρας. Επομένως, η θέσπιση ενός ευέλικτου, κοινού για τα δεκαπέντε κράτη-μέλη προγράμματος, το οποίο πηγάζει από κοινά ενδιαφέροντα και περιλαμβάνει γνωστικούς χώρους, που ανταποκρίνονται στις σύγχρονες ανάγκες, δεν φαίνεται ανέφικτη.

Η θεωρητική θεμελίωση μιας τέτοιας προοπτικής συνίσταται ουσιαστικά στην υιοθέτηση ενός προγράμματος σπουδών, το οποίο θα περιλαμβάνει ίδια σε αριθμό και *κοινά γνωστικά αντικείμενα* για όλους τους μαθητές των κρατών-μελών, χωρίς όμως να παρεμβαίνει σε διατύπωση συγκεκριμένων στόχων και στον τρόπο υλοποίησής τους. Έτσι, αφενός θα διατηρείται η αρχή της *εθνικής κυριαρχίας* και αφετέρου θα διαμορφώνεται η *ευρωπαϊκή συνείδηση*, μέσω των κοινών γνωστικών αντικειμένων, τα οποία θα προβάλλουν και θα προωθούν την ευρωπαϊκή διάσταση.

Ήδη, μαθήματα, όπως τα μαθηματικά, η γυμναστική, η φυσική, η χημεία, *ενώνουν* τους μαθητές όλης της Ευρώπης κάτω από τη χρήση κοινών συμβόλων, τα οποία δεν διακρίνουν τα παιδιά. Κατ' ανάλογο τρόπο θα μπορούσαν να λειτουργήσουν η ιστορία, η γεωγραφία, η γλώσσα ή ακόμα και η περιβαλλοντική εκπαίδευση, η πληροφορική, η αγωγή υγείας, προσφέροντας γνώσεις και θέτοντας προβληματισμούς, οι οποίοι εννοποιούν τους μαθητές και διαπλάθουν τον Ευρωπαίο πολίτη χωρίς να υποτιμούν τον εθνικό χαρακτήρα κάθε χώρας.

Ο *δρόμος* προς την υλοποίηση μιας ολοκληρωμένης συνεργασίας στο χώρο της εκπαίδευσης είναι ακόμα *μακρύς*. Η συνεχής προσπάθεια και θέληση των κρατών-μελών, η συμπαράσταση και καθοδήγηση των Κοινοτικών οργάνων, η συνεργασία των εκπαιδευτικών φορέων με τους διεθνείς εκπαιδευτικούς οργανισμούς και η ανταλλαγή εμπειριών και απόψεων είναι οι ασφαλιστικές δικλείδες, οι οποίες θα επιτρέψουν να προσεγγίσουμε την ενιαία Ευρώπη μέσω της εκπαίδευσης.

## 5. Συμπέρασμα

Σαράντα χρόνια μετά τη γέννηση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, ο ευρωπαίος πολίτης απολαμβάνει τα δικαιώματα, τα οποία του αναγνωρίζονται σε τομείς, όπως η εργασία, η διαμονή, η ασφάλεια, η διακίνηση, η παιδεία. Η συνθήκη του *Maastricht*, επιδιώκοντας τη δημιουργία της Ενωμένης Ευρώπης, διασφαλίζει τα δικαιώματα των πολιτών της και κατοχυρώνει, για πρώτη φορά, νομοθετικά, τη συνεργασία στο χώρο της

εκπαίδευσης εκφράζοντάς την μέσα από τη θέσπιση της ευρωπαϊκής διάστασης στην εκπαίδευση.

Η εκπαιδευτική πράξη εμπλουτίζεται με νέες προοπτικές. Τα αναλυτικά προγράμματα αναμορφώνονται για να ενσωματώσουν τη γνώση των ευρωπαϊκών δεδομένων όχι ως αυτόνομο γνωστικό αντικείμενο αλλά ως νέα διάσταση, η οποία θα συμπληρώσει τη θεώρηση των προσφερόμενων γνωστικών αντικειμένων. Νέα γνωστικά αντικείμενα, όπως η περιβαλλοντική εκπαίδευση, η αγωγή υγείας και η πληροφορική προστίθενται στα εκπαιδευτικά προγράμματα. Το σχολείο προσαρμόζεται στα ευρωπαϊκά ιδεώδη χωρίς όμως να σταματήσει να υπηρετεί και να προβάλλει τα πρότυπα, τα οποία υπαγορεύει η κοινωνία κάθε κράτους-μέλους. Οι μαθητές και οι εκπαιδευτικοί των κρατών-μελών γνωρίζονται μεταξύ τους και ανταλλάσσουν απόψεις.

Η εκπαίδευση αλλάζει. Οι λειτουργοί της οφείλουν να ακολουθήσουν τις νέες κατευθύνσεις και να προσαρμοστούν σ' αυτές, ώστε να μπορούν να μεταδώσουν στους μαθητές τους τις δομές και αρχές μιας ευρωπαϊκής κουλτούρας.

Μέσα απ' όλην αυτήν τη δυναμική, οι νέοι θα γίνουν σίγουρα ο πιο δραστήριος κινητήριος μοχλός της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, υπό την προϋπόθεση ότι θα καταβληθούν προσπάθειες για την παροχή κινητρων και ενθέρωσης, ώστε να ευαισθητοποιηθούν στις νέες δυνατότητες που τους προσφέρει η ενιαία Ευρώπη. Χωρίς αμφιβολία, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα έχει επιδείξει ιδιαίτερη κινητικότητα στο χώρο αυτό, μέσω ειδικών προγραμμάτων που εγκαινιάζει και χρηματοδοτεί. Παρ' όλ' αυτά, η κοινοτική δράση δεν μπορεί παρά να ενθαρρύνει την απαραίτητη επένδυση, την οποία πρέπει να πραγματοποιήσει κάθε έθνος βελτιώνοντας την προετοιμασία των νέων του για τις προκλήσεις του μέλλοντος. Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα δεν μπορεί να υποκαταστήσει την εθνική πρωτοβουλία, η οποία οφείλει να λειτουργεί παράλληλα.

Κοινοτικά και εθνικά όργανα θα πρέπει να συνεργαστούν στο χώρο της εκπαίδευσης. Οι μαθητές των δεκαπέντε θα πρέπει να επωφεληθούν, να συνειδητοποιήσουν τις ρίζες τους και την κοινή πολιτιστική τους κληρονομιά, να απελευθερωθούν από τις ισχυρές προκαταλήψεις που χωρίζουν ακόμα, τόσο τεχνητά, τους Ευρωπαίους και να κληροδοτήσουν και αυτοί με τη σειρά τους στην επόμενη γενιά αυτό που θα κληρονομήσουν από τους γονείς τους: μια Ευρώπη ενωμένη, ειρηνική και βαθιά ανθρωπιστική.